

San'ânî'nin *er-Risâletu'l-'Ascediyye* Eseri Özelinde Kur'ân'ın Eşsiz Belagatine Dair Bir İnceleme

Yusuf Seller | 0000-0002-7530-1399 | yusuf.seller@ikc.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi | İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı | İzmir, Türkiye

ROR : 024nx4843

Öz

Bu çalışma, hicrî VI. yüzyılda Abbâs b. Ali b. Ebî'Amr es-San'ânî tarafından kaleme alınan *er-Risâletu'l-'ascediyye fî me'ânî'l-mueyyidiyye/mueyyediyye* adlı eseri incelemektedir. Anılan telifte, Kur'ân'ın ilahî bir kitap oluşu, edebî eleştiri ve belagat konuları bağlamında ele alınmıştır. Müellif, Kur'ân ayetlerini insan tarafından üretilen ifadelerle karşılaştırarak Kur'ân'ın edebî açıdan üstünlüğünü ve ilahî niteliğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, Kur'ân'ın belagatine ve i'câzına dair çeşitli kurallar ve örnekler sunarken klasik Arap edebî eleştirisinin temel kavramlarını da sistematik bir biçimde işlemektedir. Bu çalışma, *er-Risâletu'l-'ascediyye* adlı eserin sunduğu teorik çerçeve aracılığıyla belagat ve edebî eleştiri arasında derin bir bağ olduğunu göstermektedir. Eserin dikkat çeken unsurlarından biri, şiir serikası (intihal) olarak bilinen edebî eleştiri kavramıdır. Bu kavram, özellikle Arap edebiyatında önceki şairlerin kullanmış olduğu ifade ve anlamlardan yeni bir şiir oluştururken faydalanmanın çeşitli yollarına işaret etmektedir. San'ânî, bu bağlamda pek çok örnek sunmuş ve edebî mirasın nasıl yeniden kullanıldığını gözler önüne sermiştir. Ayrıca, Kur'ân'ın bir benzerinin ortaya konulamayacağını göstermek amacıyla mu'âraza konusunu detaylı bir şekilde incelemiştir. Mu'âraza, Arap edebiyatında bir eserin kalitesine eşdeğer bir başka eser ortaya koyma girişimi olarak bilinir. *er-Risâletu'l-'ascediyye*'de, Kur'ân'a karşı böyle bir girişimin başarısız olacağı çeşitli örneklerle delillendirilmiştir. San'ânî, bu konuyu ele alarak Kur'ân'ın edebî ve belagatle ilgili yönlerinin derinlemesine anlaşılmasına katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Ayrıca, belagat ve fesahat kavramları arasında herhangi bir ayırım yapmamış olması eserin dikkat çeken bir diğer yönüdür. Bu araştırma, *er-Risâletu'l-'ascediyye*'nin sistematik bir incelemesi aracılığıyla Kur'ân'ın eşsiz belagatine dayalı i'câz ve edebî eleştiri arasındaki ilişkiye dair literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Eserin hicrî VI. yüzyıla ait nadir bir örnek olması, bu çalışmanın önemini daha da artırmaktadır. Aynı zamanda, böyle bir araştırma Kur'ân üzerine çalışmalarını sürdüren farklı disiplinlerden araştırmacıların dikkatini belagat ve edebî eleştiri arasındaki ilişkiye çekmeyi hedeflemektedir. Kur'ân'ın sadece dini bir metin olarak değil edebî açıdan da mükemmel bir eser olduğu tezi, San'ânî'nin eseri üzerinden net bir şekilde ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla böyle bir eseri mercek altına alan bu araştırma, Kur'ân'ın edebî yönlerinin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayarak interdisipliner çalışmalara da kapı aralamaktadır. Bu durum, Arap dili ve belagati sahasıyla

Kur'ân üzerine yoğunlaşan disiplinler arasında yeni iş birliklerinin önünü açabilecek niteliktedir. Ayrıca, belagat ve edebî eleştiri alanlarında Kur'ân'a dair yapılan çalışmaların eksikliği göz önüne alındığında, bu tür bir araştırma özellikle Türkiye'de önemli bir boşluğu dolduracaktır. Nitekim *er-Risâletü'l-'ascediyye*'nin Türkiye'de herhangi bir çalışmaya konu edilmemiş olması, bu araştırmanın özgünlüğünü ve önemini de göstermektedir. Çalışmada sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmış ve elde edilen veriler içerik analizi tekniğiyle değerlendirilmiştir. Bu metodun kullanılması, araştırmacıların mevcut literatürdeki eksikleri tespit etmelerine ve San'ânî'nin eserine yeni bir bakış açısıyla yaklaşımlarına katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belagati, Belagat, Kur'ân'ın i'câzı, Abbâs b. Ali b. Ebi 'Amr es-San'anî, *er-Risâletü'l-'ascediyye*

Atıf Bilgisi

Seller, Yusuf. "San'ânî'nin *er-Risâletü'l-'Ascediyye* Eseri Özelinde Kur'ân'ın Eşsiz Belagatine Dair Bir İnceleme". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 10/2 (Aralık 2024), 710-736. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2024.10.2.13>

Geliş Tarihi	17.09.2024
Kabul Tarihi	16.11.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

An Analysis of the Unmatched Eloquence of the Qur'an in the Context of San'ani's *er-Risālat al-'Asjadiyyah*

Yusuf Seller | 0000-0002-7530-1399 | yusuf.seller@ikc.edu.tr

Asst. Prof. | Izmir Katip Celebi University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric | Izmir, Türkiye

ROR : 024nx4843

Abstract

This study examines *al-Risālat al-'Asjadiyya fī Ma'ānī al-Mu'ayyadiyya/Mu'ayyadiyya*, written by 'Abbās b. 'Alī b. Abī 'Amr al-Şan'ānī in the 6th century AH. The work addresses the divine nature of the Qur'an within the framework of literary criticism and rhetoric. The author compares Qur'anic verses with human expressions, highlighting the Qur'an's literary superiority and divine nature. Additionally, while presenting various rules and examples of the Qur'an's rhetoric and *iġāz* (inimitability), the author systematically addresses the fundamental concepts of classical Arabic literary criticism. This study demonstrates the deep connection between rhetoric and literary criticism through the theoretical framework provided by *al-Risālat al-'Asjadiyya*. One of the notable aspects of the work is the concept of poetic borrowing (*intihāl*), which refers to various methods of using expressions and meanings from earlier poets to create new poetry, especially in Arabic literature. Al-Şan'ānī provides numerous examples illustrating how literary heritage is reused. Furthermore, the work extensively discusses the concept of *mu'āraġa*, which refers to the attempt to produce a work of equivalent quality in Arabic literature. In *al-Risālat al-'Asjadiyya*, al-Şan'ānī demonstrates through various examples that any attempt to rival the Qur'an in this way would fail. By addressing this topic, al-Şan'ānī aims to deepen the understanding of the Qur'an's literary and rhetorical aspects. Moreover, his lack of distinction between the concepts of *balāġha* (rhetoric) and *faşāġha* (eloquence) is another significant point in the work. This research seeks to fill an important gap in the literature by systematically analyzing *al-Risālat al-'Asjadiyya* and examining the relationship between the Qur'an's unique rhetoric, its *iġāz*, and literary criticism. The rarity of this 6th century AH work further enhances the significance of this study. At the same time, this research aims to draw the attention of scholars from other disciplines studying the Qur'an to the relationship between rhetoric and literary criticism. The thesis that the Qur'an is not only a religious text but also a literary masterpiece is clearly demonstrated through al-Şan'ānī's work. Thus, this study contributes to a deeper understanding of the Qur'an's literary aspects and opens the door for interdisciplinary research. This approach also presents the potential for new collaborations between disciplines focused on the Arabic language and rhetoric and those

concentrated on Qur'anic studies. Given the lack of studies on the Qur'an's rhetoric and literary criticism, particularly in Turkey, this research aims to address a significant gap. The fact that *al-Risālat al-‘Asjadiyya* has not yet been the subject of any academic study in Turkey further emphasizes the originality and importance of this research. The study employs the document analysis method, a qualitative research approach, and the collected data are evaluated using content analysis techniques. This methodology helps researchers identify gaps in the existing literature and provides a fresh perspective on al-Şan‘ānī’s work.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Rhetoric, Qur’an’s Inimitability, ‘Abbās b. ‘Alī b. Abī ‘Amr al-Şan‘ānī, *al-Risālat al-‘Asjadiyya*.

Citation

Seller, Yusuf. “An Analysis of the Unmatched Eloquence of the Qur’an in the Context of San’ani’s *er-Risālat al-‘Asjadiyyah*”. *The Journal of Near East University Islamic Research Center* 10/2 (December 2024), 710-736. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2024.10.2.13>

Date of Submission	17.09.2024
Date of Acceptance	16.11.2024
Date of Publication	31.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	Ethics Committee Permission is not required for this research. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Hicrî VI. yüzyılda Abbâs b. Ali b. Ebi 'Amr es-San'anî (öl. hicri VI. asrın sonları[?]) tarafından kaleme alınan “*er-Risâletu'l-'ascediyye fi me'ânî'l-mueyyidiyye/mueyyediyye*” adlı eser, 'icâzu'l-Kur'ân, belagat ve edebî eleştiri konularındaki içeriğiyle dikkat çeker. Ülkemizdeki kütüphanelerde bu esere rastlanmamış olup Arap dili ve belagati alanında da bununla ilgili herhangi bir çalışma yapılmadığı anlaşılmaktadır. Son dönem araştırmacılarından Ahmet Matlûb'un (öl. 2018), belagat ve edebî eleştiri kavramlarını ele aldığı eserinde *er-Risâletu'l-'ascediyye*'ye yapılan atıflar,¹ eserin önemine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Dolayısıyla eser üzerine yaptığımız bu çalışmanın, ülkemiz Arap dili ve belagati literatürüne katkı sağlayarak hicrî VI. asra ait Arap dili literatürünün kayıp halkalarından birini ortaya çıkaracağını düşünmekteyiz.

er-Risâletu'l-'ascediyye üzerine yapılmış herhangi bir akademik çalışmanın bulunmaması, literatürde önemli bir boşluğa işaret etmektedir. Ülkemizde erişebildiğimiz kadarıyla ancak bu esere ilişkin atıfların yer aldığı çalışmalar mevcuttur. Bunlar arasında Numan Çakır'ın “İbnü'l-Mukaffa'nın Kur'ân'a Mu'âraza Yaptığına Dair İddiaların Değerlendirilmesi” başlıklı makalesi ve Yusuf Seller'in *Şiirde İntihal Meselesi ve Arap Şiirine Yansımaları* adlı kitabı dikkat çekmektedir. Çakır'ın çalışmasında San'ânî'nin eserine dolaylı bir atıf yapıldığı görülmektedir. Bu da yazarın, Josef Van Ess'in değerlendirmelerine dayanarak İbnü'l-Mukaffa'ya isnat edilen bazı mu'âraza iddialarını serdettiği kısımdır.² Benzer şekilde, Seller'in *Şiirde İntihal Meselesi ve Arap Şiirine Yansımaları* adlı eserinde San'ânî'ye yapılan atıflar, şiirde intihal meselesinin kavramları ve örnekleriyle sınırlıdır.³ Dolayısıyla bu çalışmalar doğrudan San'ânî ve onun eserine odaklanmamıştır. İlgili boşluğu gidermek amacıyla bu çalışmada, *er-Risâletu'l-'ascediyye*'nin i'câzu'l-Kur'ân ve belagat konularındaki içeriği, Arap dili ve belagati literatürünün önemli isimlerinin yaklaşımlarıyla yer yer karşılaştırılarak analiz edilmiştir. *er-Risâletu'l-'ascediyye*'nin Columbia Üniversitesi Butler Kütüphanesi'nde bulunan matbu nüshası temel alınarak yapılan bu çalışmayla eserin Arap dili ve belagati literatürüne kazandırılması ve alandaki önemli bir boşluğun doldurulması hedeflenmiştir.

er-Risâletu'l-'ascediyye'nin konusunun ne olduğunu anlamak için başlığına müracaat ettiğimizde net bir sonuç alamamaktayız. *er-Risâletu'l-'ascediyye fi me'ânî'l-*

¹ Ahmet Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'n-nakdi'l-arabiyyi'l-kadîm*, (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 2001), 452.

² Numan Çakır. “İbnü'l-Mukaffa'nın Kur'ân'a Mu'âraza Yaptığına Dair İddiaların Değerlendirilmesi”. *Akademik-Us* 1/2 (Aralık 2017), 159-185.

³ Yusuf Seller, *Şiirde İntihal Meselesi ve Arap Şiirine Yansımaları*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2021), 49 vd.

mueyyidiyye/mueyyediyye ibaresi “Desteklemeye ya da desteklenmeye ait manalar hakkındaki altın risâle” şeklinde anlaşılmaktadır. Burada “Mueyyidiyye” ya da “Mueyyediyye” kelimesini bir lakap veya özel bir isim varsaydığımızda, “Manalar” kelimesi kapalı kalmaktadır. Ancak eserin içeriğine dair bir iz sürümü, onu en başta ‘icâzu’l-Kur’ân daha sonra da belagat ve eleştiri literatürlerinin ürünlerinden biri olarak anmamızı mümkün kılmaktadır. Çünkü çalışmanın birinci kısmında müellif; besmele, hamdele ve salveleden sonra serika, mu‘araza, tebdîlât, ihtizaât ve istîshâd gibi konuları kudemayla muhdeslerin şiirleri ve Kur’ân-ı Kerîm’deki bedî sanatları üzerinden aydınlatmaya çalıştığını haber vermektedir.⁴

San‘ânî’nin risâlesinin mukaddimesinde hicri 556-570 yıllarında Fâtımî hanedan devletçiklerinden Hemdânîler’in son hükümdarı olan Ali b. Hâtim el-Yâmî’ye (öl. 597/1200)⁵ dizdiği övgülerden anlaşıldığı kadarıyla eserin bu tarih aralığında kaleme alındığı söylenebilir. Müellifin telif metodunun ise belagat ve eleştiri kitaplarından derleme yapmak olduğu anlaşılmaktadır. San‘ânî’nin topladığı edebî malzemeyi çoğunlukla ‘icâzu’l-Kur’ân meselesi özelinde kullandığı görülmektedir. Bunu yaparken de bazı temel kurallar belirlemiş olması dikkat çekicidir. Örneğin, bir kimse kendisinden öncekilerden bir mana alıp ona kendisinden lafızlar giydirmişse bu kişi için ancak üç durumdan söz etmek mümkündür: (a) aldığı daha nitelikli hale getirmiştir, (b) aldığı seviyesindedir, (c) aldığı niteliksiz hale dönüştürmüştür.⁶ San‘ânî’nin bu üç durumu Kur’ân’ın benzerini getirme çabalarının faydasızlığına ve onun ‘icâzının apaçık oluşuna vurgu yapmak için temel aldığı anlaşılmaktadır.

Eserin on sekiz baptan ibaret olduğu görülmektedir. Bunların bir bölümü belagatin kısımları olan *meani*, *beyân* ve *bedî* ilimleriyle ilişkilidir. Müellifin, eseri boyunca belagati fesahat ya da *bedî* şeklinde ifade ettiği görülmektedir. Belagate ilişkin meseleleri sistematik bir biçimde işlememektedir. Öte yandan, müellifin belagate ilişkin vecihleri ele almasının sebebi, bunların başından sonuna Kur’ân-ı Kerîm’de mevcut olduğunu göstermektir.

San‘ânî kelimelerin lügat manalarından hareketle ıstılah manaları hakkında fikir vermeye çalışan bir açıklama metodu benimsemiştir.⁷ Akabinde zaman ayrımı gözetmeksizin kudema ve muhdeslerin şiirlerini, Kur’ân, hadis ve nesirleri de şahit olarak

⁴ ‘Abbâs b. Ali b. Ebi ‘Amr es-San‘ânî, *er-Risâletü’l-‘ascediyye fi’l-me‘âni’l-mueyyidiyye/mueyyediyye*, thk. Abdülmecid eş-Şerfi (Libya-Tunus: Dârü’l-‘Arabiyye li’-kütüb, 1976), 24-25.

⁵ Kavas, Ahmet. “Hemdânîler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Mayıs 2024).

⁶ San‘ânî, *er-Risâletü’l-‘ascediyye*, 34.

⁷ Benzer bir yöntem için bk. Muzaffer el-‘Alevî, *Nadratü’l-ijrid fi nusratü’l-karid*, thk. Nühâ Arif el-Hasen (Dımaşk: Mecma’u’l-lügati’l-‘Arabiyye, ts.).

zikretmektedir. Dolayısıyla yukarıda anılan mülâhazalar ışığında, onun *er-Risâletü'l-'ascediyye*'sini i'câzu'l-Kur'ân konusunu belagat ve eleştiri meseleleri ekseninde ele aldığı anlaşılmaktadır.

Eserin kaynakları arasında Se'âlibî'nin (öl. 429/1038) *Yetîmetü'd-dehr*'i⁸ ve İbn Cinnî'nin (öl. 392/1001) *Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî'si*⁹ yer almaktadır. Bunun yanında San'ânî'nin el-Vahîd (öl. [?]), el-Hasen b. Ahmed (öl. 334/945), el-Câhîz (öl. 255/869)¹⁰, *el-Vesâtâ* sahibi el-Kâdî el-Cürcânî (öl. 392/1001-1002), *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân* adlı eserine sıkça başvurduğu er-Rummânî (öl. 384/994) isimlerini zikrettiği görülmektedir. Müellif er-Rummânî'den aldığını belirtmeksizin çok sayıda ibareyi nakletmiştir.¹¹ Öte yandan, İbn Reşîk'in (öl. 456/1064) *el-'Umde*'sinden¹² İbn Abdîrabbîhi'nin (öl. 328/940) *el-'İkdü'l-ferîd*'inden,¹³ İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*'ından şahitlerini getirmede benzer şekillerde yararlandığı görülmektedir.¹⁴ Bir başka husus ise el-Bakillânî'nin (öl. 403/1013) *i'câzu'l-Kur'ân*'ı ile *er-Risâletü'l-'ascediyye* arasında benzerliklerin¹⁵ ve yazarın yaşadığı toplumda yer alan ancak bize kimliği gizli kalan

⁸ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Se'âlebî, *Yetîmetü'd-dehr fi mehâsini ehli'l-'asr*, thk. Müfîd Muhammed Kamîha (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1983), 3/114; San'ânî, *er-Risâletü'l-'ascediyye*, 58.

⁹ bk. Ahmed b. Muakkal el-Ezdî, *Me'âhizu'l-Ezdî alâ Şerhi Dîvânî'l-Mütenebbî*, thk. Adnân Mahmût Ubeyyidât (İrbid: el-Mektebetü'l-vataniyye, 2005), 222; San'ânî, *er-Risâletü'l-'ascediyye*, 48.

¹⁰ Câhîz'a atfettiği rivayete Câhîz'ın eserlerinde yer almamaktadır. San'ânî, *er-Risâletü'l-'ascediyye*, 114; bk. Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kenânî Ebû Osman el-Câhîz, *Kitâbu'l-Hayevân*, thk. Muhammed Basil 'Uyun al-Sud (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, 2003); bk. Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kenânî Ebû Osman el-Câhîz, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Dârü'l-mektebeti'l-hilâl, 1423).

¹¹ krş. Kâdî el-Cürcânî, *el-Vesâtâ beyne'l-Mütenebbî ve husûmihî*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrâhîm - Ali Muhammed Bicavî (Matba'atu İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.), 31, 32, 33; San'ânî, *er-Risâletü'l-'ascediyye*, 158 vd.; krş. İsa b. Ali er-Rummânî, *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân (Şelâşü resâ'il fi i'câzi'l-Kur'ân içinde)*, nşr.), thk. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Sellâm (Kâhire: Dârü'l-me'ârif, 1976), 98; San'ânî, *er-Risâletü'l-'ascediyye*, 65, 67, 70, 81, 92.

¹² bk. İbn Reşîk el-Kayravânî, *el-'Umde fi mehâsini's-şî'r ve âdâbihi ve nakdihî*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: Dârü'l-cil, 1981), 1/326, 2/55; krş. San'ânî, *er-Risâletü'l-'ascediyye*, 135, 136.

¹³ İbn Abdürabbîh el-Endelüsî, *el-'İkdü'l-ferîd*, thk. Müfîd Muhammed Kamîha (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1983), 8/6/207; krş. San'ânî, *er-Risâletü'l-'ascediyye*, 136.

¹⁴ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, thk. Şemsüddîn İbrahim (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, ts.); bk. San'ânî, *er-Risâletü'l-'ascediyye*, 12.

¹⁵ bk. Ebû Bekr el-Bakillânî, *i'câzu'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr (Mısır: Dârü'l-ma'rife, 1997), 1/157, 271; San'ânî, *er-Risâletü'l-'ascediyye*, 65-66, 128-129.

bilginlere referansların eserde bulunmasıdır.¹⁶

1. *er-Risâletu'l-'ascediyye*'nin Muhtevası Özelinde Kur'ân'ın Eşsiz Belagati

San'ânî'nin *er-Risâletu'l-'ascediyye*'de odaklandığı temel konu i'câzu'l-Kur'ân meselesidir. Bu bağlamda müellif Kur'ân'ın i'câzını ortaya koymak maksadıyla lengüistik ve edebî bir malzemeye ihtiyaç duymuştur. Böylelikle insanların sözleri ile ilâhî kelam arasındaki farkları belirginleştirmeye çalışarak iki farklı söz arasındaki benzerlik ve kaliteyi belirleme sadedinde önce serika ardından mu'âraza konularını gündemine almış, bunlara dair analizler yapmıştır. Ardından belagatle ilgili öne çıkan muhtelif meseleleri Kur'ân'ın i'câzi ekseninde ele almıştır. Aşağıda bunları sırasıyla ele alırken müellifin referanslarına ve değerlendirmelerine ilişkin bulgular ortaya konulacaktır.

1.1. Serika (السرققة)

San'ânî, risâlesinin başında lafız-mana, sanat-masnu'- tab' konularına değinir.¹⁷ Ardından her insanın benzerini getirmek isteyeceği lafızlardan yardım alma bahsine geçer. Burada ahzın (الأخذ/Alma) üç çeşit olduğunu söyler. Bu bahiste San'ânî'nin *Siktu'l-cevâhir* adlı bir eserinde bu konuları ele aldığına işaret eder. Almanın övülen ve yerilen olarak iki tür olduğunu altını çizer. Böyle bir ayırım, edebî eleştiride ilk kez İbnü'l-Mu'tez (öl. 296/908) tarafından üstü kapalı olarak dile getirilen,¹⁸ Ebû Hilâl el-Askerî (öl. 400/1009) ile belirginleştirilmiş bir alma formülüdür.¹⁹ Dolayısıyla San'ânî'nin hicri VI. asırda ilgili isimleri takip ettiği anlaşılmaktadır. Almanın mahiyetine gelince ilk kez Ebû Ali el-Hâtîmî (öl. 388/998) tarafından ortaya konulan²⁰ ve İbn Reşîk'in olgunlaştırdığı²¹ almaya (intihal) dair kavramların San'ânî tarafından yinlendiği görülmektedir. Örneğin San'ânî; lafzı ve manayı bir ya da iki beyitte beraber almanın ictilâb (الاجتلاب) ile istilhâk (الاستلحاق) olduğunun altını çizer. Ardından bununla ilgili örnekler zikreder. Diğer bir alma biçiminin intihal (الانتحال) ve iddiâ (الادعاء) olduğunu belirtir. Bu iki kavram, şairin kendisine ait olmayan beyti sahiplenme iddiasını ifade eder. Bir başkasının ise ihtidâm (الاختدام)

¹⁶ bk. San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 68.

¹⁷ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 44, 50, 51.

¹⁸ Ömer Hasan el-Âmirî, "Ebû Temmâm beyne İbni'l-Mu'tez ve Ebî Bekr es-Sûlî", *Mecelletü Câmî'atü's-Şârka li'l-'ulûmi'l-insâniyye ve'l-ictimâ'iyye*, Abu Dabi 15/2 (2018), 206.

¹⁹ Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Sına'ateyn el-Kitâbe ve's-Şi'r*, thk. Ali Muhammed Becâvî - Ebû Fadl Muhammed Ebû Fadl İbrahim (Beirut: 'İsâ el-Bâbî el-Hâlebî ve Şürakeühü, 1952), 57-58, 196, 229.

²⁰ Ebû Ali el-Hâtîmî, *Hilyetü'l-muhâdara fî sinâ'ati's-Şi'r*, thk. Ca'fer el-Kettânî (Beirut: Dârü'r-Reşîd, 1979), 2/30.

²¹ el-Kayravânî, *el-'Umde*, 2/282.

olduğunu belirtir. Bu, lafzın bir kısmının manayla beraber alınmasıdır. Anılan eylemlerin tamamı sırf (mahda) serikadır.²² Daha sonra iğâre (الإغارة) kavramını ele alan San'ânî bunu, ünlü bir şairin kendisinden alt seviyede başka bir meslektaşının şiirini alması olarak açıklar. Müellifin değindiği bir başka terim gasptır (الغصب). Bu da zorla diğer şairin şiirine el koymaktır. Son terim olarak da musâleteyi (المصالة) zikreden San'ânî, bunun da çirkin bir eylem olduğunu belirtir. Serikanın çok sayıda türü olduğunu belirtirken bunların zikrinin yeterli olacağını söyler.²³ Aslına bakılırsa ilk bakışta intihal ve türevlerine ilişkin kavramları San'ânî'nin ele alması edebî eleştiriye dair bir eser kaleme aldığı izlenimi verse de bu açıklamaları aşağıda ele alacağımız mu'âraza ve dolayısıyla da Kur'ân'ın 'icâzı meselesine açıklık getirmek bağlamında ele aldığı anlaşılmaktadır.

1.2. Mu'âraza (المعارضة)

San'ânî mu'ârazanın serika türünden bir şey olmadığını belirtir. Bunun belagat ve fesahatte lafza itibar etmek olduğunu vurgular. Örneğin bir kimse bir başkasından mana alıp onu farklı lafızlarla ifade etse bu serika kabilinden bir eylem olarak değerlendirilir. Mu'ârazada ise bir tür karşıtlık söz konusudur. Cerîr (öl. 110/728[?]) ve Ferezdak (öl. 114/732) arasında cereyan eden nakâiz şiirlerinin bu tür için örnek olduğunu belirtir.²⁴ Bunu bir tür atışma olarak da değerlendirmek mümkündür. Bu türde şairin söylediği beyitleri meslektaşı kendi şiirinde kullanarak ona daha kalitelisiyle bir yanıt verme yolunu tercih etmektedir. Dolayısıyla mu'ârazadaki nüans manaların alınması değil şairin aldığını daha fasih bir formda ifade etmesidir.²⁵ Öte yandan Müseylimetülkezzâb'ın (öl. 12/633) Kevser suresinin bir benzerini zikrettiği şu ifadeleri:

"إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْمُجَوَاهِرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَهَاجِرٌ وَلَا تُطِيعْ كُلَّ شَيْخٍ فَاجِرٍ"

"Şüphesiz biz sana cevherler verdik. O halde, Rab'bin için namaz kıl ve hicret et! Hiçbir günahkâr ihtiyara da itaat etme!"

mu'âraza değil ihtizâ (الاحتذاء) ve ihtidâm (الاهتداه) kabilindedir. Eğer bu mu'âraza türünden olsaydı ihtidâm ya da serika kategorisinde anılan diğer birçok beytin de böyle kabul edilmesi gerekirdi. Halbuki böyle bir şeye imkân yoktur.²⁶ San'ânî bu konuda birbirinin bir iki küçük değişikliklerle neredeyse aynı olan çok sayıda örnek zikreder. Bu örnekleri sunmaktan maksadının Müseylime'nin vahiy aldığı iddiasının temelsiz olduğunu

²² San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 52, 54.

²³ Anılan kavramlar için bk. Seller, *Şiirde İntihal*, 46-64.

²⁴ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 56-57.

²⁵ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 60.

²⁶ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 60-61.

vurgulamaktır. Çünkü Müseylime her ne kadar yalancı da olsa Arap olduğu bir gerçektir. Kur'ân'ın bir benzerini getirdiğini düşünecek kadar da cahil olması beklenemez. Dolayısıyla kendisinin de vahiy aldığı sanısından başka bir saikle bunları söylemiş olamaz. Nitekim Kur'ân'ın bir benzerini getirdiğini iddia etseydi kavmi onu dinlemezdi. Dolayısıyla vahiy aldığını bu ifadeleriyle gündeme taşımıştır. Ancak bunlar bir mu'ârazadan çok Kur'ân'dan intihal sadedinde değerlendirilecek ifadelerdir.²⁷

San'ânî'ye göre, fasih bir söz biri tarafından kullanıldığında kelimelerinin yerleri değiştiği gibi lafızlar da niteliklerini yitirerek bayağılaşır. Öte yandan fasih bir ifadeyi bu şekilde değiştirerek ondan daha incelikli ama aynı mana bağlamında bir yenisini üretmek de mümkündür. Örneğin, İmrüülkays'ın şu meşhur beyti daha fasih olmasına rağmen: [Tavîl]

"فَمَا نَبِّكَ مِنْ دُكْرَى حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ ... بِسِقْطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمِلٍ"

"Durun, sevgilinin hatırasına ve onun Havmel ve Dehûl arasında Sıktü'l-Livâ'daki evinin hâtırasına ağlayalım!"²⁸

benzer bir anlamın aşağıdaki beyitle daha ince bir şekilde ifade edilmesinin mümkün olduğunu görmek mümkündür. Ancak fasih olan birincisidir:²⁹ [Tavîl]

"فَمَا نَبِّكَ مِنْ تَذْكَارٍ خَلٍ وَمَرْبَعٍ ... بِأَرْضِ الْحِمَى بَيْنَ الشَّخُولِ فَيَنْبَعٍ"

"Durun, dostun hatıralarına ve onun Yenbu' ve Sehûl arasında Himâ yerindeki yurdunun hârırasına ağlayalım!"

Zühayr b. Ebî Sülmâ'nın (öl. 609 [?]) aşağıdaki beyti ve ardından sunulan beyit için de yukarıdaki durum söz konusudur. Zühayr'in beyti şu şekildedir: [Tavîl]

"وَمَنْ هَابَ أَهْـبَاتِ الْمَنَائَا يَنْلَهُ ... وَلَوْ نَالَ أَهْـبَاتِ السَّمَاءِ بِسَلْمٍ"

"Her kim ölümün sebeplerinden korkarsa, merdiven dayayıp göğe çıksa da ölüm ona erişir."³⁰

Diğer beyit ise aşağıdaki gibidir: [Tavîl]

"وَمَنْ خَافَ أَهْـبَاتِ الْهَلَاكِ يَصِلْنَهُ ... وَلَوْ مَسَّ أَشْطَانَ السَّمَاءِ بِعُرَاجٍ"

"Her kim yok olmanın sebeplerinden korkarsa, göğün iplerine tutunup miraca çıksa da ölüm ona erişir."

²⁷ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 63.

²⁸ *Dîvânu İmrüülkays*, thk. Abdurrahman el-Mustâvî (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2004), 21.

²⁹ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 64.

³⁰ Zühayr İbn Ebî Sülmâ, *Dîvânu Zühayr İbn Ebî Sülmâ*, thk. Ali Hasen Fâ'ur (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1988), 111.

San'ânî buna ilişkin çok sayıda örnek zikrederek iddiasını desteklemeye çalışmıştır. Bu nedenle, Müseylime'nin ayet olarak ortaya attıklarının yukarıda sunulan örneklerdeki gibi olduğunu, bunlardan bazısının letafet taşısa da fesahatten uzak olduğunu belirtmiştir.³¹

Öte yandan, şairlerin, yazarların ve hatiplerin ifadelerine Kur'ân-ı Kerîm'den birtakım alıntılar yaparak eklemeler yaptığını, bunun da onların sözlerine güç kattığını söylemektedir. Ayrıca ilâhî kelâmın beşerin sözüne eklendiğinde bariz bir şekilde fark edildiğinin, bu durumun da Kur'ân'ın i'câzının bir göstergesi olduğunun altını çizmektedir. Bu bağlamda Hz. Ali'nin (öl. 40/661) hutbesinin sonuna Ayet el-Kürsî'den yaptığı eklemenin sözüne kattığı kuvvete işaret etmektedir.³² Yine, nesre Kur'ân'dan alıntılarla nasıl güç katıldığına ilişkin İbnü'l-Hâik ismiyle bilinen el-Hasen b. Ahmed'in (ö. 334/945) risâlesinde geçen bir bahsi buna örnek olarak zikretmektedir.³³ Ayrıca şiirde bunun sayısız örneği olduğuna dikkat çekmekte ve buna ilişkin örnekler zikretmektedir.³⁴

San'ânî'ye göre, bir şairin ya da yazarın ifadelerinden bir parça alınmasıyla eserinin tamamı hakkında fikir edinilmesindeki güçlükte olduğu gibi, kimi zaman Kur'ân'dan yapılan az miktardaki alıntı da onun i'câzını anlamak için yeterli olmayabilir. Ayrıca kimilerinin kendi eserlerine Kur'ân ayetlerinin lafızlarını bozarak soktuğunu bunun da bariz bir şekilde kişinin eserini bayağılaştırdığını belirtmektedir.³⁵ San'ânî bu hususlarda sunduğu misalleri, Kur'ân'ı hiç okumamış birinin bile insan kelamıyla ilâhî kelimeler arasındaki farkı hemen anlayacağını gösterme sadedinde zikretmektedir. Dolayısıyla buraya dek andığımız mülahazalardan San'ânî'nin, edebî eserler özelinde söz konusu olan mu'âraza üslubunun Kur'ân'a karşı uygulandığında başarısızlıkla sonuçlanacağını ispat etmek için sunduğu anlaşılmalıdır. Böylelikle de o, Kur'ân'ın i'câzını gözler önüne sermektedir.

San'ânî'nin Kur'ân'ın i'câzı özelinde yürüttüğü bu tartışmalarda *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân* eseriyle tanınan Ali b. İsâ er-Rummânî'nin (öl. 384/994) izinden gittiği anlaşılmalıdır. Nitekim er-Rummânî, Kur'ân'ın benzersizliğini çeşitli açılardan değerlendirirken öncelikle Kur'ân'ın meydan okuması ve benzerinin üretilmemesi, yazarların böyle bir eseri meydana getirememesi gibi temel unsurlara dikkat çeker. Ardından, Kur'ân'ın dilinin ve belagatinin erişilemez bir noktada olduğunu vurgular. Onun olağanüstü edebî tarzını, gelecekte haber verme niteliğini ve diğer

³¹ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 65-66.

³² San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 66-67.

³³ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 68.

³⁴ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 71.

³⁵ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 71-74.

peygamberlerin mucizeleriyle desteklenmesinin imkânını irdeler. Kur'ân'ın belagatini, anlamın en güzel ifadelerle kalbe iletilmesi olarak tanımlar. Bu belagati üç seviyede sınıflandırır. Kur'ân'ın belagatini i'câz, teşbih, istiare, ses uyumu, ayet sonlarında sesin uyumu, cinas/tecânüs, kelimenin farklı vezinlere dönüşmesi, îmâ, mübalağa, terkip ve telif gibi on farklı başlık altında inceler.³⁶

San'ânî, Asmaî'ye (öl. 216/831) referansla, bazı Arapların Kur'ân'dan bir şeyler duyduklarına ve bunun lafızlarını unutup manayı yeni lafızlarla ifade ettiklerine ilişkin bir rivayete yer verir. Buna göre bu kimseler örneğin Burûc suresinin ilk ayetinin:

"وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ"

pasajından sonrasını hatırlayamamış, buna lafızlar ekleyerek şu şekilde okumuştur:

"وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ وَالْحَيْتِلِ ذَاتِ السُّرُوجِ وَالْأَرْضِ ذَاتِ الْفُرُوجِ نَحْنُ فِيهَا بَيْنَ أُنْبَاطٍ وَعُلُوجِ"

"Burçlarla dolu göğe, eğilenmiş ata ve yarıklarla dolu yere ant olsun ki biz burada Nabâtîler ve hoyratlardan ibaretiz."

San'ânî'ye göre, bu ifadeler incelik içermesine rağmen hiçbir Arap bunun bir mu'âraza olduğunu düşünmemiştir.³⁷

San'ânî mu'âraza olarak anlaşılan ya da iddia edilen çok sayıda ifadeyi tahlil etmektedir. Bunların hiçbirinin Kur'ân'ın belagatine yetişemediğini aksine hepsinde Kur'ân'ın eşsiz ifadelerinden yardım alındığının altını çizmektedir. Dolayısıyla San'ânî'ye göre, bu sözlerin belagat yönünden inceliklerinden söz etmek mümkün olsa da Kur'ân'ın belagatteki düzeyine erişmeleri imkânsızdır.³⁸

1.3. Fesahat/Belagat

San'ânî'nin bu bahis altındaki mülahazalarını irdelemeden önce belagat ve fesahat arasında bir ayırım yapmadığını vurgulamak gerekir. Nitekim belagat, sözlükte "varmak" veya "ulaşmak" anlamına gelir.³⁹ Terim olarak sözün fasih (açık, düzgün ve anlaşılır) bir şekilde kullanılması ve durumun gereklerine (muktezâ-i hâl) uyması anlamını taşır.⁴⁰

³⁶ er-Rummânî, *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân* (Şelâsü resâ'il fi i'câzi'l-Kur'ân içinde), nşr.), 75, 96-97, 101,102, 107, 109, 110, 111, 112; bk. Sedat Şensoy, "Rummanî- TDV İslâm Ansiklopedisi" (Erişim 10 Mayıs 2024).

³⁷ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 77.

³⁸ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 78-81.

³⁹ Abdulkâdir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2012), 72; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1994), 8/419-421.

⁴⁰ bk. el-'Alevî, *Nadrati'l-iğrid*, 19; el-Kazvînî el-Hatîb, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâga*, thk. Muhammed

Belagat ilmi, bağımsız bir disiplin olmadan önce fesahat (açık ve belirgin) kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmış ancak daha sonra ulaştırmak anlamına olan vurgu artmıştır. Böylelikle “Her belagat aynı zamanda fesahattir fakat her fesahat belagat değildir.” sadedinde bir görüş ortaya çıkmıştır. Bu anlayışa göre, belagat yalnızca sözün açık ve düzgün olmasını değil, aynı zamanda etkili olmasını da içerir. Bu nedenle belagat, fesahati kapsamakla birlikte, iletişimdeki etkiyi de önemser ve sözün hem anlam hem de etki açısından en iyi şekilde kullanılmasını inceler.⁴¹ Böylelikle belagat ve fesahat arasında bir ayırım söz konusu olur.⁴² Dolayısıyla San'ânî'nin böyle bir nüansı göz ardı etmesinin nedeni bilinmemektedir.

San'ânî edebî sahanın uzmanlarının Kur'ân'ın, fesahatin (ya da belagatin) bütün türlerini içerdiği konusunda fikir birliği halinde olduklarına değinerek konuya giriş yapar. Bu kimselerin sözdeki güzelliği, Araplar arasında yaygın lehçelerden elde edilmiş olmasıyla ilişkilendirdiklerine işaret eder. Bu bağlamda bilginlerin Temîm kabilesine mensup bazı kimselerin meftuh olan hemzeyi ayn (ع) olarak okumasını (‘An’anetü Temîm/ عننة تميم) ve Rebî’a kabilesinden kimilerinin de kef (ك) harfini şîn (ش) olarak okumasını (Keşkeşetü Rebî’a/ ككشكشة ربيعة) fesahate aykırı bir durum olarak değerlendirmedeğini ifade etmektedir. Örneğin; Temîmlilerin "عن" "ان" ve Rebî'alıların da "إيش" "إليك" şeklinde okuması fesahati bozan bir durum olarak değerlendirilmemiştir. Buna benzer biçimde muzaraat harflerinden nûn'un (ن) kesreli okunması (نُذَهَبُ), tesniyede nasb alametinin elif olarak kullanılması (إِنَّ أَبَاهَا) gibi nahvi tercihler de fesahatin içinde değerlendirilmektedir. Nitekim San'ânî, Tâhâ suresinde geçen "إِنَّ هَذَا لَسَاجِرَانِ" pasajının Ebû Amr kıraatına göre "إِنَّ هَذَيْنِ لَسَاجِرَانِ" şeklinde okunan bir veçhi olduğunu, ayrıca "هذان" şeklinde okuyanların ise "تعم" "ان" manasında kullandığını bundan dolayı dilin diğer lehçelerinin fesahat kapsamından çıkarılamayacağını vurgulamaktadır.⁴³

Öte yandan, fesahatin çarşı pazarda kullanılan dildekinden daha yüksek bir seviyede kelamı içerebileceği gibi bundan alt seviyedeki yoz bir kelamı da içine alabileceğini belirtir. Nitekim İmruülkays (öl. 540 dolayları), Nâbîga (öl. 604 [?]), Züheyr (öl. 609 [?]) ve

Abdül Mün'im Hafâcî, Abdülazîz Şeref, Beyrut, Dârü'l-kitâbi'l-Lübânî, 1999, thk. Muhammed Abdül Mün'im Hafâcî - Abdülazîz Şeref (Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Lübânî, 1999), 9.

⁴¹ bk. Sa'düddîn et-Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî* (Dârü'l-fikr, 1990), 13-23; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî *ez-Zemaşerî, Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998), 1/75.

⁴² bk. İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırru'l-fesâha* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1982), 59 vd.

⁴³ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 82-83; bk. İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu şuzûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, thk. Muhammed Muhyüddîn Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 2008), 75-79.

'Aşâ'nın (öl. 7/629[?]) bu bağlamda ifadeleri mevcuttur. Ancak bu şairler, bu tür ifadeleri kullanma konusunda yaygın bir kabul olmasına rağmen, şiirlerinde bu tür ifadelere nadiren yer vermiştir. Çarşı pazarda kullanılan dili ise şiirlerine dâhil ederken çöl ehlinin tercihlerini dikkate almışlardır. Öte yandan bu tür kullanımlar, müvelled ve muhdes şairlerin şiirinde sıkça yer almaktadır. Kur'ân'a gelince o, bu konuda seçici bir metin olarak dikkat çekmektedir.⁴⁴

San'ânî, fesahatin kapsamında olsa da bayağı kelimadan kaçınmanın gerekliliği üzerine örnekler zikreder. Buna göre, İbrâhim b. Mehdî (öl. 162/779), kâtibi Ubeydullah b. Sâ'id'e (öl. [?]) belagete erişmek için yozlaşmış kelâmdan uzak durmasını salık vermiştir. Çünkü bu türden ifadelerle başvurmak belagat açısından bir yetersizlik ve acizliktir.⁴⁵ San'ânî, Mütenebbî'nin (öl. 354/965) şiirinde "إخوانه" ifadesi yerine "أخائه" ibaresini kullanmasını bu bağlamda değerlendirmektedir. Buhturî'nin (öl. 284/897) ise bu bağlamda temkinli davranan bir şair olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Sa'leb (öl. 291/904): "Kudemâ, Buhturî'nin şiirlerini duysaydı başka bir şiiri ona tercih etmezdi." diyerek bir nevi fesahatin kadim geleneğin şiirlerinde olduğu gibi homojen bir yapısı olduğunu ima etmiş gibidir.⁴⁶ Görüldüğü üzere, San'ânî Kur'ân'ın i'câzını ortaya koyma çabasını belagete dair birikimiyle desteklemektedir. Buna bağlı olarak edebiyat, eleştiri ve belagete ilişkin bilgisine dayandığı gözlemlenmektedir.

San'ânî, fesahatin diğer bir unsurunun lafızların sağlamlığıyla ilişkili olduğunu belirtir. Sağlam lafızların ise Kur'ân'ın bütün bahislerinde yer aldığını vurgulamaktadır. Sağlamlık, lafzın içerdiği özel harflerle ilişkilidir. Bu bağlamda bir kelâm isim, fiil ve harften (edat) müteşekkildir. Ancak bu kelime çeşitleri, tamamı, onları oluşturan harfler göz önüne alındığında sağlam lafızlar değildir. Dolayısıyla fahl (en üstün) şairler ya da belagat ustaları söz telif ederken güçlü lafızlara müracaat ederler. Bu da onların fasih olduğunun ve kelimalarının da fesahat içerdiğinin en büyük göstergesidir. Fesahatin bir diğer unsuru da lafızların tatlılığıdır. Bu, lafızların kulağı tırmalayan harflerden (tenâfür-i hurûf) uzak olması demektir. Böyle lafızlarda hareke ve sükûnlar birbiriyle uyum içerisindedir. Bu nedenle de mezkûr lafızlar güçlülük sıfatını almaya elverişlidir. San'ânî lafızların güçlülüğü bahsine Beşşâr'ın (öl. 167/783-84) şu beyitlerini örnek gösterir: [Tavîl]

"إِذَا مَا غَضِبْنَا غَضِبْنَا مُضْرَبَةً... هَتَكْنَا حِجَابَ الشَّمْسِ أَوْ تَمَطَّرَ الدَّمَا

⁴⁴ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 83.

⁴⁵ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 83.

⁴⁶ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 83-84.

إِذَا مَا أَعْرَضْنَا سَيِّدًا مِنْ قَبِيلَةٍ ... ذُرَى مِنْبَرٍ صَلَّى عَلَيْنَا وَسَلَّمًا⁴⁷

“Biz Mudar kabilesinin öfkesiyle (Mudarca) öfkelenince kan damlatana dek güneşin perdesini yırtarız. Herhangi bir kabileye bizden bir kabile reisini ödünç versek minberin zirvesinden bize salatüselam (dua) ederler.”

Fesahatin lafızlardaki güçlülük ve tatlılığı yansıttığını vurgulayan San'ânî, tatlı ve güçlü lafızları Kur'ân'ın muhtevi olduğuna ilişkin çok sayıda örnek zikreder ancak bunlardaki fesahat yönünü açıklamaz. Bunlardan biri de şu ayettir:

[مَثَلُهُمْ] كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ.⁴⁸

“[Onların misali], bir ateş yakan biri gibidir. Ateş etrafını aydınlatınca Allah aydınlıklarını alır da onları karanlıklar içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakıverir.”

Öte yandan, San'ânî Hûd ve Kasas surelerinin fesahat açısından önemli örnekler teşkil ettiğini belirtir. Özellikle Kasas suresinin Hz. Mûsâ'nın çocukluğundan peygamberliğine ve Firavun'la mücadelesine varana dek uzun bir süreci işlediğine dikkat çeker. Dolayısıyla Kur'ân'ın Hz. Musâ'nın hayat hikayesini böylesine detaylı sunmasındaki mükemmelliği fesahatten anlayan kimselerin fark edebileceğine işaret eder.⁴⁹

San'ânî fesahatin diğer bir unsurunun i'câz olduğunu ifade etmektedir. Belagatçiler nezdinde i'câzın hazf ve kasr şeklinde ikiye ayrıldığını bildirmektedir. Hazf, kelimada zikredilen kısmın zikredilmeyene delaletinden dolayı kelamın zikredilen kısmıyla yetinilmesidir. Kasr ise lafzı kısa tutarak manayı çoğaltmaktır. Hazf konusunda verdiği örneklerden biri şu şekildedir: [Mütেকârib]

فَإِنَّ الْمَيِّتَةَ مَنْ يَحْسَبُهَا ... فَسَوْفَ تُصَادِفُهُ أَيَّتَمَّا

“Kim ölümden korkarsa korksun şüphesiz ölüm, nerede olursa olsun onu bulacaktır.”

San'ânî "أَيَّتَمَّا" ifadesinden sonra mahzuf bir "سَكَانٌ" ya da "دَعْبٌ" olduğunu dile getirmektedir. Belirttiğine göre, Arap şiirinde buna benzer çok örnek vardır ve o bunlardan çok sayıda zikreder.⁵⁰

Diğer bahislerde olduğu gibi San'ânî'nin şiirden ve diğer edebî türlerden örneklere başvurusunun sebebi, bu hususların Kur'ân-ı Kerîm'de mevcut olduğunu göstermektir.

⁴⁷ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 85-86; Ebü'l-Abbâs Abdullâh İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtu'ş-şu'arâ*, thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc (Kâhire: Dâru'l-me'ârif, ts.), 30.

⁴⁸ el-Bakara 2/17.

⁴⁹ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 86-87.

⁵⁰ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 89.

Buna göre aşağıdaki ayette:

"وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ...⁵¹"

"Şehre (halkına) ve aralarında geldiğimiz kafileye de sor."

"وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ" "Şehre sor." ifadesinden maksadın şehrin içindekiler olması bunun örneklerinden biridir. San'ânî hazfın bir cevabın hazfedilmesi ya da zahir isim yerine zamir getirilerek yapılmasına dair Kur 'ân'da bunun gibi çok sayıda örnek bulunduğunu vurgular.⁵²

Öte yandan, kasr yoluyla yapılan i'câzı, harfleri azaltmak suretiyle manayı ifade etmek olarak açıklamaktadır. Böyle lafız ve mananın eşit şekilde ifade edildiği i'câz türüne müsavât denilir.⁵³ Züheyr b. Ebû Sülmâ'nın (öl. 609 [?]) şu beyti buna bir örnektir: [Tavîl]

"مَهْمَا يَكُنْ عِنْدَ امْرِئٍ مِنْ خَلِيقَةٍ ... وَأَلُو خَالَهَا تَخْفَى عَلَى النَّاسِ تُعَلِّمُ"

"Herhangi biri insanlardan gizlediğini zannetse de onun karakteri (insanlar tarafından) bilinir."⁵⁴

Kur'ân'da buna dair örneklerden biri şöyledir:

... إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّلَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ...⁵⁵

"... Onlar sadece zanna ve özlerinin arzuladığına uymaktadırlar..."

Bu ayette harfler azaltılmak suretiyle i'câz yoluna gidilmiştir.⁵⁶

Fesahatin bir diğer türü, itnâbdır. Bu da beliğ bir kimsenin sözü söyledikten sonra onu gerekli izahlarla uzatmasıdır. Bu gereksiz bir uzatma (tatvîl) değil aksine mananın muhatabın zihnine yerleşmesi açısından izlenen bir yoldur. Kur'ân'da bu üslûbu gözlemleyebileceğimiz örneklerden biri şöyledir:

... وَمَا يَكُفُّكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ...⁵⁷

"... Sahip olduğunuz hiçbir nimet yok ki Allah'tan olmasın ..."

⁵¹ Yusuf 12/82.

⁵² bk. San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 90-94.

⁵³ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 95.

⁵⁴ İbn Ebî Sülmâ, *Dîvânu Züheyr İbn Ebî Sülmâ*, 111.

⁵⁵ en-Necm Sûresi 53/23.

⁵⁶ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 96-97; bk. er-Rummânî, *en-Nuket fi i'câzi'l-Kur'ân (Selâsü resâ'il fi i'câzi'l-Kur'ân içinde)*, nşr.), 77.

⁵⁷ en-Nahl 16/53.

Buna göre Allah (c.c) aşağıdaki ayetle bunu örneklendirmiştir:

وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ.⁵⁸

“Hayvanları da yaratmıştır. Onlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok fayda vardır. Onların etlerini de yersiniz.”

Bu türden bir anlatım sözü gereksiz olarak uzatmak değil belagatin anlatım usullerinden biri olan itnâbdır. Bu bağlamda San'ânî er-Rummânî'ye müracaat ederek itnâbın uzun bir yolculuğa çıkmaya benzediğini ifade eder. Nitekim bu yolculukta müşahede edilen şeylerle kişinin bilgi ve tecrübesinin artması söz konusudur.⁵⁹

San'ânî itnâb konusunun ardından Kur'ân ve beşer sözü arasında bir mukayeseye gider. Nitekim ona göre, Cahiliye Dönemi'nin fasih şairlerinin şiirleriyle Kur'ân'daki ayetler arasında bir muvafakat olsa da Kur'ân'ın bu şiirlerden fesahat yönünden ne denli üstün olduğunu kolayca müşahede etmek mümkündür. Nitekim Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın şu beytiyle: [Tavîl]

"وَأَعْلَمُ مَا فِي الْيَوْمِ وَالْأَمْسِ قَبْلَهُ ... وَلَكِنِّي عَنْ عِلْمِ مَا فِي عَدِ عَمَى"⁶⁰

“Bugünü, dünü ve öncesini biliyorum, gel gör ki ben yarın olacakların bilgisi konusunda körüm.”

Neml Sûresi'nde geçen şu ayeti kıyasladığımızda bunu rahatlıkla görebiliriz:

بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ.⁶¹

“Hayır! Onların ahiret hakkındaki bilgileri yetersiz kalmıştır. Bilakis onlar bu konuda şüphededirler. Hattâ onlar ahiretten yana kördür.”

Manalarında bir uyum olan bu iki örneğe bakılırsa Allah kelamının lezzeti ve tatlılığı ayan beyan ortadadır. Bu türden örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Örneğin Nâbiga ez-Zübyânî'nin (öl. 604 [?]) aşağıdaki beytiyle: [Tavîl]

"فَأِنَّكَ كَاللَّيْلِ الَّذِي هُوَ مُدْرِكِي ... وَإِنْ جِلَّتْ أَنْ أَلْمُنْتَأَى عَنْكَ وَاسِعٌ"

“Senden kaçabileceğim yerleri geniş sansam da şüphesiz sen, bana yetişip beni kuşatan gece gibisin.”⁶²

⁵⁸ en-Nahl 16/5.

⁵⁹ San'ânî, er-Risâletu'l-'Ascediyye, 99-100.

⁶⁰ Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî vd., Yedi Askı, Arap Edebiyatının Harikaları: el-Mu'allakatu's-Seb', çev. Nurettin Ceviz vd. (Ankara: Ankara Okulu, 2010), 93.

⁶¹ en-Necm 27/66.

⁶² Nâbiga ez-Zübyânî, Dîvân, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kâhire: Dârü'l-me'ârif, ts.), 38;

Bakara Sûresi'nin on dokuzuncu ayetinde geçen:

... وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ.⁶³

“... Allah kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.”

ifadesi arasında bir mukayese yapılması bize bunu gösterecektir. Dolayısıyla şiirin zirve isimlerinin ele aldığı manalar Kur'ân'la mukayese edildiğinde onun fesahatinin ne denli bir merhalede olduğunu anlamak kolaylaşmaktadır.⁶⁴

Diğer bir husus, yukarıdakine benzer bir durumun nesir kabilinden sözler için de geçerli olmasıdır. Nitekim San'ânî'nin belirttiğine göre, fesahat ehli kimselerin fasih ve belîğ ifadeleri Kur'ân'ın fesahatinin yanında bariz bir biçimde sönük kalmıştır. Hz. Ali'nin:

“مَنْ جَهَلَ شَيْئًا عَادَاهُ”

“Kişi bir şeyi bilmezse ona düşman olur.”

ifadesine paralel bir anlam içeren şu ayet ile farkını gözlemlemek mümkündür:

... وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِنْشَاءٌ قَدِيمٌ.⁶⁵

“... Fakat onlar bununla hidayet arzusunda olmadıkları için ‘Bu eski bir yalıdır!’ diyecekler.”

Kur'ân ayetleri ve fasih sözler arasındaki farkı keşfetmeyi San'ânî:

“... إِنْ لَأَنْتَ إِذَا تَأَمَّلْتَهَا وَجَدْتَ التَّفَاوُتَ بَيْنَهُمَا”

“Ancak sen derinlemesine düşündüğünde, bu ikisi arasındaki farklılığı anlarsın.”

diyerek muhatabın Arap dilindeki yetkinliğine havale eder. Bununla ilgili fazladan bir açıklama yapmaz.⁶⁶ Böyle bir yöntem izlemesinin gerisinde eserinin muhataplarının Arap diline ve belagatine hâkim kimseler olmasından ileri geldiği akla gelmektedir. Muhtemelen bu durum kendi ana dilimizdeki iki edebî metin hakkında karşılaştırma yapınca dile hakimiyetimiz ölçüsünde bunlar arasındaki farkı müşahede ettiğimizdeki gibidir. Ancak ilerleyen satırlarda San'ânî, Kur'ân ayetleri ve beşer kelamı arasındaki farkın dört yönden ayrıldığını ifade eder. Buna göre bu ikisi arasında fasih olanı diğerine nazaran belagat ve i'câz yönünden dört yönden daha üstündür:

bk. İbn Tabâtabâ el-'Alevî, 'İyârû's-şî'r, thk. Abdülazîz b. Nâsır el-Mâni' (Kahire: Mektebetü'l-hancı, ts.), 80.

⁶³ el-Bakara 2/19.

⁶⁴ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 101.

⁶⁵ el-Ahkâf 46/11.

⁶⁶ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 104.

- (1) Daha fasih olanı daha çok fayda ifade eder.
- (2) Daha az sözle daha etkin bir ifade sunar.
- (3) Zorlama ve tekrarlardan uzaktır.
- (4) Harfleri ve kelimeleri arasındaki ahenk daha güzeldir.

San'ânî yukarıda anılan kriterlere uygun olarak şöyle bir meselden söz eder:

"الْفَتْلُ أَنْفَى لِلْفَتْلِ"⁶⁷

"Öldürmek, öldürmeyi ortadan kaldırır."

Kur'ân'da bu meselin manasına karşılık gelen şu ayeti zikreder:

وَلَكُمْ فِي الْقِصَصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ.⁶⁸

"Ey akıl sahipleri! Ve sizin için kıssalarda hayat vardır. Umulur ki korunursunuz."

San'ânî, er-Rummâni'ye müracaat ederek, meseldeki manada ve lafızlarda fazlalık olduğuna işaret eder. Ona göre, ayette adaletin ortaya çıkmasında kıssanın zikredilmesi ve yaşamın maksat olduğu anlatılmaktadır. Yine ayette bir korkutma ve caydırmanın sezdirilmesi göz önüne anılırsa, iki ifade arasında ne denli büyük bir fark olduğu daha iyi görülecektir.⁶⁹

San'ânî'nin verdiği bu örnek, belagat ve edebî eleştiri ustalarından Ebû Hilâl el-'Askerî (öl. 400/1009'dan sonra), İbn Sinân el-Hafâcî (öl. 466/1073), İbnu'l-Esîr (öl. 637/1239) ve Kazvî'nî (öl. 739/1338) tarafından da benzer şekilde değerlendirilmiştir. Bu alimlere göre, özlü ifadeler, uzun ve gereksiz ayrıntılardan daha etkilidir. Özellikle "وَلَكُمْ فِي الْقِصَصِ حَيَاةٌ..." ayeti, Arapların "الْفَتْلُ أَنْفَى لِلْفَتْلِ" sözüyle karşılaştırıldığında, daha az kelimeyle daha derin bir anlam taşıdığı için üstün tutulmaktadır. Ayet, adaleti açık bir şekilde ifade eder. Hayatı teşvik eder. Gereksiz tekrarlar içermez. Bu, özlü ve etkili dil kullanımının değerini ortaya koyar.⁷⁰ Dolayısıyla San'ânî'nin, bu hususta Ebû Hilâl el-'Askerî ile İbn Sinân el-Hafâcî'nin yolunu izlediği ve İbnu'l-Esîr ile Kazvî'nî gibi sonraki eleştiri ustalarıyla aynı çizgide olduğu söylenebilir.

⁶⁷ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitâbu's-sina'ateyn el-kitâbe ve's-şî'r*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, (Beirut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1986), 175.

⁶⁸ el-Bakara 2/179

⁶⁹ San'ânî, *er-Risâletü'l-'ascediyye*, 105-106.

⁷⁰ el-'Askerî, *Sina'ateyn*, 175; Hafâcî, *Sırru'l-fesâha*, 209; İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, (Beirut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1995), 2/117,118; Hatîb el-Kazvî'nî, *el-îdâh fi 'ulûmi'l-belâga*, thk. eş-Şeyh Behîc Gazâvî, (Beirut: Dâru İhyâi'l-'ulûm, 1998), 175.

San'ânî yukarıda anılan mülahazalarının akabinde beyan ilminde söz konusu olan hünerli söz söyleme sanatlarından teşbih, istiâre konularına değinip bunlara şiiirden ardından da Kur'ân'dan örnekler zikreder. Örneğin beyan ilmindeki sanatlardan teşbihe dair çok sayıda sunduğu örnekten şu ikisinde belagat alimlerinin İmruülkays'ı (öl. 540 dolayları) ve Beşşâr b. Bürd'ü (öl. 167/783-84) övdüklerini haber verir.⁷¹Buna göre İmruülkays iki şeyi diğer iki şeye benzeterek kaliteli bir teşbih yapmıştır: [Tavîl]

"كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَيَابِسًا ... لَدَى وَكْرِهِا الْعُنَابُ وَالْحَشَشُفُ الْبَيْلِي" ⁷²

"Kartalın yuvasının önündeki taze ve kuru kuş yürekleri âdeta hünnap meyveleri ve büzülmüş kuru hurmalar gibi durmaktadır."

San'ânî, Beşşâr'ın da bu meyandaki şu kaliteli teşbihine işaret eder:⁷³ [Tavîl]

"كَأَنَّ مَنَارَ النَّعْمِ فَوْقَ رُؤُوسِنَا ... وَأَسْبَاقَنَا لَيْلَ تَهَامُوتَ كَوَاكِبِهِ" ⁷⁴

"(O savaş esnasında) Başımızın üzerindeki toz bulutu ve kılıçlarımız sanki yıldızların kaydığı bir gecedir."

Bu türden teşbihlerin Kur'ân'da çok sayıda olduğunu vurgulayan San'ânî'nin buna ilişkin sunduğu ayetlerden biri şu şekildedir:⁷⁵

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَاهُمْ كَسْرَابٍ بِقَيْعَةٍ يَخَسِبُهُ الظُّمَانُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهُ عِنْدَهُ قُوْفِيَةً حَسَابَةً وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ. ⁷⁶

"İnkâr edenlerin amelleri, bir çöldeki seraba benzer. Susamış kişi onu su zanneder, nihayet ona vardığında hiçbir şey bulamaz. Fakat orada Allah'ı bulur ve O da hesabını eksiksiz görür. Allah hesabı çabuk görür."

Yukarıda işaret edilen konuların akabinde San'ânî, bedî ilminde anılan söz sanatlarından tecnîs, mutâbaka, tetmîm, tefsîr, tevşîh, mübâlağa, gulûv, tekrar, telâüm, hüsnü't-tasarruf konularını aynı metotla sunar ve bunlara dair de çok sayıda örnek zikreder.⁷⁷ Örneğin bu sanatlardan mutâbaka için verdiği misallerden biri şöyledir:

⁷¹ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 111.

⁷² İmruülkays b. Hucr, *Dîvânu İmruülkays*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim (Kâhire: Dâri'l-me'ârif, 1984), 38.

⁷³ Aynı örnekler için bk. Seller, *Şiirde İntihal*, 143.

⁷⁴ Beşşâr b. Bürd, *Dîvânu Beşşâri'bnî Bürd*, thk. Muhammed Tâhir b. 'Âşûr, Kâhire: Matba'atü lecneti't-te'lif ve't-tercüme ve'n-neşr, 1957, 1/318.

⁷⁵ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 111.

⁷⁶ en-Nur 24/39; Ayette, inkârcıların amelleri seraba benzetilerek teşbih-i tam (tam benzetme) yapılmıştır. Görsel bir yanılısama ile amellerin, değerli ve anlamlı zannedilse de aslında değersiz olduğu vurgulanır.

⁷⁷ krş. er-Rummânî, *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân (Şelâsü resâ'il fi i'câzi'l-Kur'ân içinde)*, nşr.), 87-88; San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 127-158.

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُفَا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُدْجِبْنَ الشَّرَّاتِ ذَلِكَ ذِكْرِي لِلذَّاكِرِينَ.⁷⁸

“Ve gündüzün iki ucunda ve gecenin ileri saatlerinde namazı dosdoğru kıl. Şüphesiz, iyilikler kötülükleri giderir. Bu, hatırlayanlar için bir öğüttür.”

Bu ayette mutâbaka (karşıtlık sanatı), “iyilikler” (الحسنات) ve “kötülükler” (السيئات) kelimeleri arasında kullanılmıştır. Mutâbaka, anlam açısından birbirine zıt iki kavramın bir arada kullanılmasıdır. Burada iyiliklerin kötülükleri gidermesi, zıt anlamlı iki kelimenin aynı bağlamda kullanılarak mesajın daha etkili bir şekilde iletilmesini sağlamaktadır.⁷⁹

San'ânî'nin bedî ilmi bağlamında özellikle vurguladığı sanatlardan biri hüsnü't-tasarıftır (kelime tercihlerindeki güzellik). Bu sanatın Kur'ân'da yer alması onun bir beşer kelamı olmadığını delilidir. Çünkü Kur'ân'daki kelimeleri onların eş anlamlılarına ya da benzerleriyle değiştirdiğinizde veya onların bulunduğu yerden alıp bir başka yere koyduğunuzda kelimelerde ortaya çıkan bozulma çabucak fark edilmektedir. Bu da sözün bu denli bir ustalıklarla bir insan tarafından inşa edilemeyeceğini göstermektedir. Bu türden bir kelamın va'd, va'îd, adl, tevhid gibi bir insanın gündemine almasının imkanı olmayan mesajlar içermesi de onun ilahi bir kelam olduğunun göstergesidir.⁸⁰

1.4. Edebî Eleştiri

San'ânî'nin edebî eleştiri ile ilgili en dikkat çeken ifadelerinden biri, Arapların şairler arasında bir üstünlük mukayesesi yapmasına işaret etmesidir. Nitekim onlar şairleri şiirlerindeki lafız ve manaların sağlam, nitelikli, doğru olması bakımından değerlendirmişlerdir. Bu da onların şiirde kalite faktörüne verdikleri önemi göstermektedir.⁸¹ Edebî eleştirinin ilk ustalarından Asmaî (öl. 216/831) ve Cumahî'nin (öl. 232/846 [?]) şairleri üstünlüklerine göre sıralamasından da anlaşıldığı gibi⁸², sözü telifteki üstünlük meselesi bir bakıma eleştirinin doğuş nedenidir. Dolayısıyla San'ânî'nin şairlerin sanatsal yetkinlik bakımından derecelendirilmesine dikkat çekmesi önemlidir. Bunun yanında Kur'ân'ın beşer kelamı ile olan mukayesesi yapması ise başlı başına bir eleştiri faaliyeti olarak kabul edilebilir. Nitekim burada da iki söz arasında hangisinin üstün olduğunu tespit etme gayreti bariz bir biçimde dikkat çekmektedir. Buna uygun olarak Sa'ânî, i'câz konusunu ele alarak dini ve edebî birikimini eleştirel bir analize tabi

⁷⁸ Hûd 11/114.

⁷⁹ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 138.

⁸⁰ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 161, 168.

⁸¹ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 159.

⁸² Yusuf Seller, “İbn Sellâm El-Cumahî'nin Arap Edebî Eleştirisine Katkısı: Tabakât Özelinde Bir Analiz”, *İslam Tetkikleri Dergisi* 12/1 (Mart 2022), 127-155. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2022.1030746>.

tutmaktadır. Yukarıda anılan tüm konuları ele alırken Kur'ân'ın eşsiz belagatini ortaya koyma maksadına uygun hareket etmektedir. Bu bağlamda sıklıkla kullandığı ibare şu şekildedir:

"وهذا النوع من الفصاحة موجود في القرآن من أوله إلى آخره."⁸³

"Fesahatin bu türü başından sonuna dek Kur'ân'da mevcuttur."

Yukarıdaki mülahazalar ışığında, San'ânî'nin hem eleştiri literatürüne dair bir birikimi olduğu hem de eleştirel bir analiz yaptığı iddia edilebilir. Böyle bir sav da i'câzu'l-Kur'ân ekseninde telif edilen eserlerin tefsir, Arap dili ve eleştiri sahalarının kesişim noktasında yer aldığını söylemimize imkân tanır. Ayrıca San'ânî, Kur'ân'ın üç türden kelamı muhtevi olduğuna işaret eder. Buna göre birinci türdeki kelam, üst düzey edebiyatçıların (et-Tabakatü'l-'ulyâ) müracaat ettiği, ikincisi dilde yetkin ve orta düzeyde olanların (et-Tabakatü'l-vustâ) kullandığı ve halk düzeyindeki insanların (et-Tabakatü'd-dünyâ) tedavülünde olan ifadeleri temsil etmektedir.⁸⁴ Bu da Kur'ân'ın ilahi bir kelam olmadığını, sıradan ve orta düzey insanların sözlerine benzer ifadeler içerdiğini söyleyenlere yapılmış bir itiraz olarak anlaşılmaktadır. San'ânî'nin bu kategorizesinin zımında belagatin muhatabın seviyesinde söz söylemek olduğu da akla gelmektedir. Nitekim Kur'ân'ın tamamında üst düzey edip ve şairlerin anlayacağı türden ifadeler yer alsaydı diğer kategorilerdeki insanlara da uygun bir hitap olmadığı iddia edilebilirdi. Oysa Kur'ân muhatap kitlesini dikkate alarak sözü en belîğ şekilde serdetmektedir. San'ânî mülahazalarını Mütenebbî'nin şu beytiyle bitirmektedir: [Vâfir]

"وَأَيْسَرُ يَصِحُّ فِي الْإِفْهَامِ شَيْءٌ ... إِذَا احْتِاجَ النَّهَارُ إِلَى دَلِيلٍ"⁸⁵

"Eğer gündüz (ayan beyan oluşunu anlatmak için) delile ihtiyaç duyduysa zihinlerdeki hiçbir şey doğru değildir."

Görüldüğü üzere San'ânî, Kur'ân'ın i'câzının gün gibi ortada ve aslında eseri boyunca bu bağlamda sıraladığı tüm delillerin gereksiz olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca San'ânî'nin eseri bize tefsir, Arap dili ve belagati alanlarının kesişim kümesinin edebî eleştiri olduğunu gösterir niteliktedir.

⁸³ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 160.

⁸⁴ San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 160.

⁸⁵ Abdurrahman el-Berkûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî* (Kâhire: Müessesetü Hindâvî li't-ta'lîm ve's-sekâfe, 2012), 920, 1024; San'ânî, *er-Risâletu'l-'ascediyye*, 186.

Sonuç

Bu çalışma, Abbâs b. Ali b. Ebi 'Amr es-San'ânî'nin *er-Risâletü'l-'ascediyye* adlı eserinin Arap dili ve belagati literatürüne yaptığı önemli katkıları ortaya koymaktadır. San'ânî'nin eseri, hicrî VI. yüzyılda yazılmış olup belagat ve edebî eleştiri konularını Kur'ân'ın i'câzı ekseninde derinlemesine ele almaktadır. Bu bağlamda eser, Kur'ân'ın eşsizliğini ve edebî üstünlüğünü farklı açılardan irdeleyerek İslam dünyasında Kur'ân'a duyulan hayranlığı ve saygıyı pekiştirmektedir.

San'ânî'nin eserinde serika, mu'ârâza ve belagat konularını detaylı bir şekilde ele alması, onun edebî eleştiri bağlamındaki derin bilgisi ve yetkinliğini göstermektedir. San'ânî, Kur'ân'ın belagatini ve i'câzını vurgulayan çeşitli kurallar ve örnekler sunarak Kur'ân'ın benzerini getirme çabalarının ne denli faydasız olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Kur'ân'ın insanı aciz bırakan yönünü ve onun bir vahiy olduğunu kanıtlama sadedinde farklı bir girişim olarak değerlendirilebilir.

Eserin incelenmesi, Arap dili ve belagati üzerine yapılan çalışmaların kapsamını genişletmekte ve bu alanın literatüründe önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Kur'ân'ın edebî ve retorik üstünlüğünün anlaşılmasına yönelik yeni bir bakış açısı kazandıran bu çalışma, San'ânî'nin eserinin tarihsel ve edebî değerini de gözler önüne sermektedir. Bu durum, sadece İslam dünyasında değil, aynı zamanda dünya edebiyatında da Kur'ân'ın yeri ve önemi konusunda daha geniş bir anlayışa katkı sağlamaktadır. Nitekim bu bağlamda çalışmamızla ulaştığımız en mühim bulgulardan biri, tefsir ile Arap dili ve belagati alanlarının Kur'ân'ın i'câzı konusunda edebî eleştiriye bir enstrüman olarak kullandığının tespitidir. Çünkü San'ânî'nin bu eseri sayesinde edebî sahadaki eserler arası mukayeselerin, ilahî kelimeler ile beşer sözü arasında yapılan bir kıyaslamaya dönüştüğüne şahit oluyoruz. Bu nedenle San'ânî'nin bir Kur'ân uzmanı olduğu kadar eleştirmen olduğunu, eserinde de Kur'ân'ın eşsiz belagatini ve i'câzını ele aldığı kadar edebî eleştirisinin mühim meselelerine değinmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu bakış açısıyla şöyle bir husus tefsir ve Arap dili alanlarındaki araştırmacıların dikkatine sunulabilir: İ'câzu'l-Kur'ân olarak telif edilen tüm eserlerin edebî eleştiri alanına dair malzemeler içerebileceği ve bunun tam aksinin de mümkün olabileceğidir.

San'ânî'nin eseri, hicrî VI. yüzyıldan günümüze kadar uzanan Arap edebiyat ve belagat literatürünün önemli bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu eser, Kur'ân'ın belagatini ve i'câzını ele alan diğer eserlerle karşılaştırıldığında, farklı bir perspektif sunarak literatürdeki yerini sağlamlaştırmaktadır. Bu bağlamda, San'ânî'nin eserinin incelenmesi, hem tarihsel bir değere sahip olup hem de modern edebî eleştiri kuramlarına yeni yaklaşımlar getirebilir.

Gelecek çalışmalar için San'ânî'nin eserinin diğer bölümlerini daha detaylı inceleyerek edebî eleştiri kavramları üzerindeki etkilerini araştırmak önemlidir. Eserin,

diğer Arap edebiyatı ve belagati eserleriyle olan ilişkisini ve etkilerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmek, Kur'ân'ın i'câzı konusundaki diğer klasik ve çağdaş eserlerle bir arada ele alarak daha kapsamlı bir literatür çalışması yapmak da mümkündür. Ayrıca, eserin modern Arap dili ve edebiyatı üzerindeki etkilerini ve günümüz eleştiri teorilerine katkılarını araştırmak, Arap dili ve edebiyatı literatürüne daha fazla katkı sağlanmasına yardımcı olacaktır. Bu bağlamda, gelecekte yapılacak araştırmalarda, San'ânî'nin eserinin farklı yönlerinin daha ayrıntılı olarak ele alınması, Arap belagati ve edebî eleştiri literatürüne yeni perspektifler kazandırabileceği vurgulanmalıdır. Bu eser, Kur'ân'ın edebî üstünlüğünün ve belagatinin anlaşılmasında önemli bir kaynak olarak kullanılabilir ve bu alandaki çalışmaların gelişimine katkı sağlayabilir. Böylece, San'ânî'nin eseri, bir edebî metin olmanın ötesinde, Kur'ân'ın mucizevi yönlerini ve onun ilahi bir vahiy olduğunu ispatlama girişimi olarak değerlidir. Nitekim İslami ilimlerden tefsir ve Arap dili ve belagatine ilişkin önemli bir bilimsel malzemenin yanında, San'ânî'nin yaşadığı evre ve çevreyi anlamaya yardım edecek anekdotlarla doludur.

Kaynakça | References

- 'Alevî, İbn Tabâtabâ. *'İyâru-ş-şî'r*. thk. Abdülazîz b. Nâsır el-Mâni'. Kahire: Mektebetü'l-hancı, ts.
- 'Alevî, Muzaffer. *Nadratü'l-ıgrîd fî nusratî'l-karîd*. thk. Nühâ Arif el-Hasen. Dimaşk: Mecma'u'l-lügati'l-'Arabiyye, ts.
- 'Âmirî, Ömer Hasan. "Ebû Temmâm beyne İbni'l-Mu'tez ve Ebî Bekr es-Sûlî". *Mecelletü Câmi'atü-ş-Şârka li'l-'ulûmi'l-insâniyye ve'l-ictimâ'iyye*, Abu Dabi 15/2 (2018), 202-223.
- 'Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbü's-Sına'ateyn el-kitâbe ve-ş-şî'r*. thk. Ali Muhammed Becâvî - Ebû Fadl Muhammed Ebû Fadl İbrahim. Beyrut: 'İsâ el-Bâbî el-Hâlebî ve Şûrakeühü, 1952.
- 'Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbü's-Sına'ateyn el-kitâbe ve-ş-şî'r*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1986.
- Bakillânî, Ebû Bekr el-. *İ'câzu'l-Kur'ân*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakr. Mısır: Dâru'l-ma'rife, 1997.
- Berkûkî, Abdurrahman. *Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî*. Kâhire: Müessesetü Hindâvî li't-ta'lîm ve's-sekâfe, 2012.
- Câhız, Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kenânî Ebû Osman. *el-Beyân ve't-tebyîn*. Beyrut: Dâru'l-mektebeti'l-hilâl, 1423.
- Câhız, Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kenânî Ebû Osman. *Kitâbu'l-Hayevân*. thk. Muhammed Basil `Uyun al-Sud. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2003.
- Cürcânî, el-Kâdî. *el-Vesâtâ beyne'l-Mütenebbî ve husûmihî*. thk. Muhammed Ebû Fadl İbrâhim - Ali Muhammed Bicavî. Matba'atu İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.
- Dîneverî, İbn Kuteybe. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*. thk. Şemsüddîn İbrahim. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, ts.
- Endelüsî, İbn Abdürabbih. *el-'İkdü'l-ferîd*. thk. Müfid Muhammed Kamîha. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1983.
- Ensârî, İbn Hişâm. *Şerhu şuzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*. thk. Muhammed Muhyüddîn Abdülhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 2008.
- Ezdî, Ahmed b. Muakkal. *Me'âhizu'l-Ezdî alâ Şerhi Dîvânî'l-Mütenebbî*. thk. Adnân Mahmût Ubeyyidât. İrbid: el-Mektebetü'l-vataniyye, 2005.
- Hafâcî, İbn Sinân. *Sırru'l-fesâha*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1982.
- Hatîb, el-Kazvînî. *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâga*, thk. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, Abdülazîz Şeref, Beyrut, Dâru'l-kitâbi'l-Lübnânî, 1999. thk. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî - Abdülazîz Şeref. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Lübnânî, 1999.
- Hâtîmî, Ebû Ali. *Hilyetü'l-muhâdara fî sinâ'ati-ş-şî'r*. thk. Ca'fer el-Kettânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Reşîd, 1979.
- İbn Bürd, Beşşâr. *Dîvânu Beşşâri'bnî Bürd*, thk. Muhammed Tâhir b. Âşûr, 3 Cilt. Kâhire: Matba'atü lecneti't-te'lif ve't-tercüme ve'n-neşr, 1957.

- İbn Ebî Sülmâ, Zühayr. *Dîvânu Zühayr İbn Ebî Sülmâ*. thk. Ali Hasen Fâ'ur. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1988.
- İbnu'l-Esîr. *el-Meselu's-sâir*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1995.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 1994.
- İbnü'l-Mu'tez, Ebü'l-Abbâs Abdullâh. *Tabakâtu's-şu'arâ*. thk. Abdüsettar Ahmed Ferrâc. Kâhire: Dâru'l-me'ârif, 3. Basım, ts.
- İmruülkays b. Hucr. *Dîvânu İmruülkays*. thk. Abdurrahman el-Mustâvî. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2. Basım, 2004.
- İmruülkays b. Hucr. *Dîvânu İmruülkays*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim Kâhire: Dâru'l-me'ârif, 1984.
- Kayravânî, İbn Reşîk el-. *el-'Umde fi mehâsini's-şî'r ve âdâbihi ve nakdihi*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-cîl, 5. Basım, 1981.
- Kavas, Ahmet. "Hemdânîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hemdaniler>
- Kazvîni, Hatîb. *el-îdâh fi 'ulûmi'l-belâga*, thk. eş-Şeyh Behîc Gazâvî, Beyrut: Dâru ihyâi'l-'ulûm, 1998.
- Matlûb, Ahmet. *Mu'cemu'l-mustalahâti'n-nakdi'l-'arabiyyi'l-kadîm*, Beyrut: Mektebetü Lübnân, 2001.
- Numan Çakır. "İbnü'l-Mukaffa'nın Kur'an'a Mu'âraza Yaptığına Dair İddiaların Değerlendirilmesi". *Akademik-Us* 1/2 (Aralık 2017), 159-185.
- Râzî, Abdulkâdir. *Muhtârü's-Sihâh*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2012.
- Rummânî, İsa b. Ali. *en-Nüket fi icâzi'l-Çur'ân (Şelâsü resâ'il fi icâzi'l-Çur'ân içinde), nşr.*, thk. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Sellâm. Kâhire: Dâru'l-me'ârif, 3. Basım, 1976.
- San'ânî, 'Abbâs b. Ali b. Ebi 'Amr. *er-Risâletü'l-'ascediyye fi'l-me'âni'l-mueyyidiyye/mueyyediyye*. thk. Abdülmecid eş-Şerfî. Libya-Tunus: Dâru'l-'Arabiyye li'l-kütüb, 1976.
- Se'âlebî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil. *Yetîmetü'd-dehr fi mehâsini ehli'l-'asr*. thk. Müfîd Muhammed Kamîha. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1983.
- Seller, Yusuf. "İbn Sellâm El-Cumahî'nin Arap Edebi Eleştirisine Katkısı: Tabakât Özelinde Bir Analiz". *İslam Tetkikleri Dergisi* 12/1 (Mart 2022), 127-155. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2022.1030746>.
- Seller, Yusuf. *Şiirde İntihal Meselesi ve Arap Şiirine Yansımaları*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2021.
- Şensoy, Sedat. "Rummanî- TDV İslâm Ansiklopedisi". Erişim 10 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rummani>
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *Muhtasarü'l-me'ânî*. Dâru'l-fikr, 1990.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsü'l-belâga*. thk. Muhammed Bâsil Uyün es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1998.

Zevzenî, Hüseyn b. Aḥmed vd. *Yedi Askı, Arap Edebiyatının Harikaları: el-Mu'allakatu's-Seb'*.
çev. Nurettin Ceviz vd. Ankara: Ankara Okulu, 2. Basım, 2010.
Zübyânî, Nâbiga. *Dîvân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. Kâhire: Dâru'l-me'ârif, 2.
Basım, ts.